

С. І. Прохорова

РОЗПОВСЮДЖЕННЯ *IVA XANTHIIFOLIA* (NUTT.) FRESEN. НА ПІВДЕННОМУ СХОДІ УКРАЇНИ

адвентивні рослини, інвазія, агріофіт, пробна площа, техногенні та природні екотопи

Iva xanthiifolia (Nutt.) Fresen. – адвентивна рослина, експансія якої становить серйозну загрозу місцевим видам та угрупованням, що потребують охорони. Вона є шкідливим бур'яном сільськогосподарських культур та, очевидно, завдяки філогенетичній близькості та морфологічній подібності пилку, за алергенними властивостями майже не поступається видам роду *Ambrosia* L. Разом з цим, вид містить високі концентрації ефірних олій та має певне застосування у народній медицині [9].

Батьківщина *I. xanthiifolia* – Північна Америка [6]. Рослини цього географічного регіону представляють серйозну загрозу місцевим угрупованням в Україні завдяки подібності умов зростання для видів [3]. Велика кількість північноамериканських видів є інвазійними у Європі та швидко поширюються у різні екотопи [10]. Сучасний ареал виду – Кавказ, Далекий Схід, Європа, Японія, Китай, Південна Америка, Австралія, де він відмічений біля доріг, в населених пунктах, біля водойм, на засмічених луках, лісових галявинах, на полях [8]. На Україні *I. xanthiifolia* поширилась з Київського ботанічного саду у 1842 р. Станція Київ виявилась вузлом, звідки ця рослина розповсюдилась вздовж залізниць, частково внаслідок того, що провідники вагонів робили віники з неї [1]. Вид було занесено у Львів, Чернівці, Рені. Поява виду в Україні детально описана В. В. Протопоповою, наведено карту розповсюдження виду, де визначено довоєнний ареал та окремі місцезнаходження за станом на 1973 р., а також вперше описано дві форми *I. xanthiifolia*, окрім типової, які відрізняються за формою листка та опушенням [7].

На південному сході України *I. xanthiifolia* до цього часу відмічалась як бур'ян, розповсюджений на порушених землях, промислових пустирях та майданчиках, на відвалах та териконниках [6]. За ступенем натуралізації цей вид відносили до епекофітів, тобто тих, що розповсюджені у вторинних фітоценозах: лісових культурах, на рекультивованих відвалах гірських розробок, дорожніх насипах тощо [2].

Метою роботи є вивчення розповсюдження *I. xanthiifolia* на південному сході України в різних за ступенем антропогенного навантаження екотопах.

Розповсюдження *I. xanthiifolia* на південному сході України вивчали за матеріалами гербаріїв DNZ та KW. Були досліджені природні (тобто ті, які в більшій мірі сформувались під впливом природних процесів, ніж під впливом людини) та синантропні місцезростання: території заводів, териконників, рудеральні місцезростання.

При обстеженні заплави р. Сіверський Донець від ст. Червонооскільська до ст. Дробишево було зареєстровано нові місцезнаходження виду, що свідчать про розселення *I. xanthiifolia* на території південного сходу України (рис.). *I. xanthiifolia* відмічено на пляжах, вздовж берегів ріки та лісових стежин, на галявинах та полях, біля домів, дитячих садків та на смітниках.

На смітниках *I. xanthiifolia* зустрічається разом з іншими рудеральними видами: *Lactuca serriola* L., *Artemisia absinthium* L., *Chenopodium album* L., *Urtica dioica* L., *Tragopogon major* Jacq., *Berteroa incana* (L.) DC., *Erysimum cheiranthoides* L., *Chelidonium majus* L., *Ambrosia artemisiifolia* L.

Рослини *I. xanthiifolia* масово розповсюджуються вздовж стежин та на пляжах, поступово проникають та успішно укорінюються у природних чи напівприродних екотопах, про що свідчать наступні геоботанічні описи.

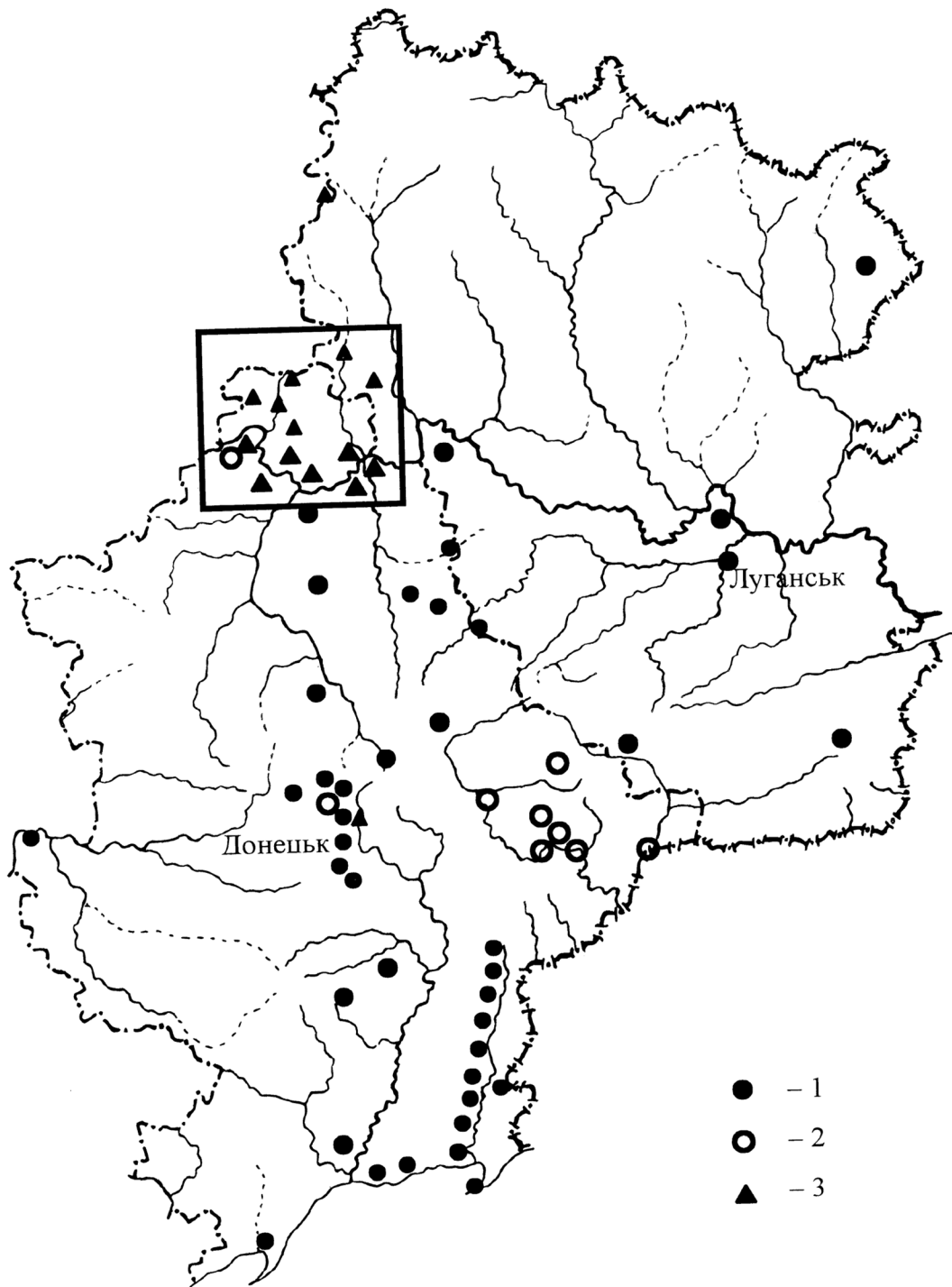

Рисунок. Місцезнаходження *Iva xanthiifolia* (Nutt.) Fresen. на південному сході України:
 1 - за гербарними даними DNZ; 2 - за гербарними даними KW; 3 - за результатами експедиційних досліджень. Прямокутником виділено район експедиційних досліджень

На лісових галявинах, узліссях *I. xanthiifolia* відмічено разом із степовими видами: *Achillea collina* Becker ex Reichenb., *Tanacetum vulgare* L., *Medicago romanica* Prod., *Glechoma hederacea* L., *Trifolium arvense* L., *Anthemis ruthenica* Bieb.

Вздовж берегів р. Сіверський Донець *I. xanthiifolia* помічено у природних або напівприродних екотопах разом із такими прибережно-водними видами, як: *Sium sisaroides* DC., *Potentilla anserina* L., *Bolboschoenus maritimus* (L.) Palla, *Tussilago farfara* L., *Polygonum hydropiper* (L.) Spach., *Calystegia sepium* (L.) R. Br., *Lycopus europaeus* L., *Glechoma hederacea*, *Chenopodium acerifolium* Andr.

Тобто, окрім рудеральних, вид займає природні прибережно-водні екотопи басейну р. Сіверський Донець та проникає у природні місцезростання, що є характерним для агріофітів. Агріофіти являють собою вищий ступінь натуралізації, вони зростають у природних та напівприродних угрупованнях. На південному сході України це види переважно прибережно-водних та водних екотопів, тобто тих місцезростань, де завжди є вільні еконіши [2].

Тому, за результатами наших досліджень вперше встановлено, що вид треба вважати агріофітом південного сходу України, тобто тим, що представляє найвищу ступінь натуралізації і здатний до формування стійких популяцій у природних екотопах.

Вивчення рослинних угруповань з участю *I. xanthiifolia* на територіях заводів та відвалів вугільних шахт свідчить про поширення виду у цих місцезростаннях.

На заводах (м. Донецьк) пробні площі являли собою смітники, звалки відходів. *I. xanthiifolia* зустрічалась з такими видами як *Ambrosia artemisiifolia* L., *Echinops ritro* L., *Helichrysum arenarium* (L.) Moench.

На териконниках разом з *I. xanthiifolia* помічені *Arctium lappa* L. та *Ambrosia artemisiifolia*.

Найчастіше зустрічаються рослини типової форми, рідше – рослини з трироздільним листям та ще рідше – з видовженим листям.

Узагальнення гербарних даних та результатів експедиційних досліджень свідчить про те, що *I. xanthiifolia* зустрічається як у місцезростаннях відомих раніше, так і у нових місцях. Вид знайдено на території заводів: Луганська область, м. Стаханів, металургійний завод (1973, Д.С. Івашин); Луганська область, м. Комунарськ, металургійний завод (1973, Д.С. Івашин); Донецька область, м. Костянтинів, металургійний завод (1973, Д. С. Івашин); Донецька область, с. Очеретино, цегельний завод (1974, В. О. Борозенець); Луганська область, м. Свердловськ, завод алюмінієвих сплавів (1979, В. В. Кучеревський); м. Донецьк, м. Макіївка, на териконниках; на охоронюваних або напівприродних територіях: Донецька область, Шахтарський р-н, вздовж р. Велика Шишовка (1961, О. М. Дубовик); Донецька область, Старобешевський р-н, заповідник “Хомутовська степ”, берег р. Грузький Єланчик (1975, Г. О. Чорноніг); степові схили р. Бахмутка (1974, В. С. Гумеч); Донецька область, Великоновоселковський р-н, степові схили р. Вовча (1980, Кондратюк, Бурда, Остапко, Москаленко, Хархота, Кучеревський), Луганська область, Антрацитівський р-н, берег р. Міус (1979, Мішина); у колгоспах: Донецька область, Маріїнський р-н, с. Павловка, к-сп Червоний Жовтень (1974, В. М. Остапко); Донецька область, Славянський р-н, с. Дробишеве, радгосп (2000, Прохорова) та селах: Донецька область, с. Червона Зірка (1961, Дубовик); Донецька область, Авдіївський р-н, с. Яковлівка (1961, Дубовик); Донецька область, Амвросіївський р-н, с. Благодатне (1961, Дубовик); Донецька область, с. Приміське (1962, Дубовик); Донецька область, Маріїнський р-н, с. Павловка (1974, Остапко); Донецька область, Амвросіївський р-н, с. Пристинське (1975, Чорноног); Донецька область, Донецький р-н, с. Пески (1975, Чорноног); Донецька область, Констянтинівський р-н, с. Катеринівка (1987, Гумеч, Тимофеев); Донецька область, Славянський р-н, с. Студенок (2000, Прохорова); Донецька область, Славянський р-н, с. Богородичне (1962, О. М. Дубовик; 2000, Прохорова); Донецька область, Славянський р-н, с. Сидорове (2000, Прохорова); Донецька область, Славянський р-н, с. Пришиб (2000, Прохорова) (рис.).

Вид віддає перевагу зростанню на пісках та в умовах степів, у заплавах річок, в рудеральних місцезростаннях. Вид зустрічається на оброблених землях, у населених пунктах, на пустирях, пришляхових насипах автомагістралі та вздовж залізниць, а також у природних місцезростаннях, на сьогодні відмічено на заповідних територіях.

В ектопах, які майже повністю трансформовані людиною та в яких поступово зникає природна місцева рослинність, *I. xanthiifolia* формує маловидові чи взагалі монодомінантні угруповання. В той час, як в умовах, де рослинність майже не зазнає антропогенного впливу, укорінення *I. xanthiifolia* відбувається важче, але вже наявність виду в таких умовах свідчить про послаблення стабільності природного рослинного покриву та поступову його синантропізацію та адвентизацію. Проникненню *I. xanthiifolia* в такі умови, очевидно, сприяє висока інвазійна активність, виділення фітотоксичних речовин та біологічні особливості: величезна насіннева продуктивність, широка екологічна амплітуда та антропохорний засіб заносу. Зараз вид самостійно розповсюджується у синантропні та природні екотопи, витискує найменш конкурентоздатні місцеві види, втручаючись до природних рослинних угруповань та являє собою серйозну загрозу, потребує постійного моніторингу за станом його популяцій.

1. Барбарич А. І., Вісюліна О. Д., Доброчаєва Д. М. та ін. Флора УРСР, в 12 т. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962, 11. – С. 148
2. Бурда Р. І. Антропогенная трансформация флоры. – Киев: Наук. думка, 1991. – С. 90 – 116.
3. Бурда Р. І., Тохтар В. К. Загроза біологічного забруднення довкілля України північноамериканськими видами. – Укр. ботан. журн., 1998, 55, № 2. – С. 127-132
4. Доброчаєва Д. Н., Котов М. І., Прокудин Ю. Н. и др. Определитель высших растений Украины. – Киев: Наук. думка, 1987. – 548с.
5. Гродзинский А. М. и др. Аллелопатия растений и почвоутомление – Киев: Наук. думка, 1991 – 432 с.
6. Кондратюк Е. Н., Бурда Р. І., Остапко В. М. Конспект флоры юго-востока Украины. – Киев: Наук. думка, 1985. – С. 182
7. Протопопова В. В. Адвентивні рослини лісостепу і степу України. – К.: Наук. думка, 1973. – С. 9 – 166.
8. Флора европейской части СССР, в т. / Отв. ред. Н. Н. Цвелев. – СПб: Наука, 1994, 7. – С. 45
9. Chevallier A. The Encyclopedia of Medicinal Plants Dorling Kindersley. – London, 1996. – P. 544 – 612.
10. Tokhtar V. K., Wittig R. Variability and correlative structure of morphological floral characters in European *Oenothera L.* populations. – Ukr. Botan. Journ., 2003, 60, № 6. – P. 698-705.

Донецький національний університет

Надійшла 9.07.2004

УДК 581.9:582.998 (477.60)

РОЗПОВСЮДЖЕННЯ *IVA XANTHIIFOLIA* (NUTT.) FRESEN. НА ПІВДЕННОМУ СХОДІ УКРАЇНИ

С. І. Прохорова

Донецький національний університет

Вивчено розповсюдження *Iva xanthiifolia* (Nutt.) Fresen. на південному сході України за даними гербаріїв DNZ, KW та експедиційних досліджень. Вид відмічено на заводах, териконниках, оброблених землях, у населених пунктах, особливо в рудеральних місцезростаннях та на пустирях, вздовж залізниць та автодоріг. Останнім часом *Iva xanthiifolia* проникає у місцеві фітоценози, тому можна стверджувати, що він став видом агріофітом на південному сході України.

УДК 581.9:582.998 (477.60)

DISTRIBUTION OF *IVA XANTHIIFOLIA* (NUTT.) FRESEN. IN THE SOUTH-EAST OF UKRAINE

S. I. Prokhorova

Donetsk National University

The distribution of *Iva xanthiifolia* (Nutt.) Fresen. in the south-east of Ukraine has been studied according to the data of DNZ, KW herbaria and expeditional investigations. The species has been fixed in the territories of plants, on mine waste dumps, cultivated lands, in settlement areas, especially in ruderal growth sites and in vacant lots, along railways and motor roads. Lately, *Iva xanthiifolia* has been intruding into local phytocenoses, therefore it is possible to assert that this species has become an agraphyte in the south-east of Ukraine.